
Wstęp

Wiele obaw rodzi się u badaczy, którzy podejmują się pisanie prac syntetycznych. Ich doświadczenie i wiedza często nie pozwalają ogarnąć wielowymiarowych procesów zachodzących w długich okresach. Jeśli jednak popychani ciekawością próbują podjąć takie zadanie, widzą przed sobą ocean spraw, na zgłębienie i rzetelną ocenę których należałoby poświęcić co najmniej kilka lat żmudnych badań.

Do takich niezwykle skomplikowanych procesów, dokonujących się na przestrzeni dziejów, należy kształtowanie się gospodarki światowej. Naszym celem jest ukazanie najistotniejszych ogniw, składających się na kwestie związane z globalną gospodarką. Pierwszym krokiem, który był konieczny do rozwiązywania problemów wiążących się z badanym tematem, było zdefiniowanie tego procesu i wybranie priorytetów, na których chcieliśmy się szczególnie skupić. Czymże jest więc gospodarka światowa? Sądzymy, że gospodarkę światową należy utożsamiać z systemem trwałych związków ekonomicznych między krajami, regionami i kontynentami¹. Przez związki gospodarcze rozumiemy zarówno handel międzynarodowy, przepływ kapitału, jak i więzi produkcyjne, technologiczne, finansowe, instytucjonalne oraz sieć transportowo-komunikacyjną. Wszystkie te kwestie są przedmiotem kolejnych rozdziałów. Chronologia omawiania poszczególnych aspektów powoduje różne ich proporcje, gdyż nie w każdym okresie odgrywały one równie ważną rolę.

Czy można więc na kilkuset stronach przedstawić choćby tylko najważniejsze czynniki determinujące powstanie gospodarki światowej i jej rozwój? Mamy nadzieję, że tak. Staraliśmy się być wierni przesłaniu wybitnego historyka gospodarczego, Witolda Kuli, który uważał, że: „Nieodzownym warunkiem osiągnięcia

¹ *Gospodarka światowa. Zarys wykładu*, A. Marszałek (red.), Łódź 1993; B. Kamiński, M. Okólski *System gospodarki światowej*, Warszawa 1979; R. Kudliński, W. Siwiński *Szkice o gospodarce światowej*, Warszawa 1985; *Międzynarodowe stosunki gospodarcze*, A. Budnikowski, E. Kawecka-Wyrzykowska (red.), Warszawa 1996.

w pracy badawczej w każdym zakresie, a więc także w historii społeczno-gospodarczej, poważniejszych wyników jest posiadanie jasnej myśli syntetycznej². Naszym celem nie było tylko zaspokojenie naszej naukowej dociekliwości, lecz także rozbudzenie ciekawości u czytelnika. Proponujemy więc odbycie wędrowki po najbardziej fascynujących meandrach światowej gospodarki.

O jakich czytelników zabiegamy? Potencjalnymi odbiorcami naszej książki są studenci szeroko pojętych kierunków ekonomicznych (klasycznej ekonomii, finansów międzynarodowych, międzynarodowych stosunków gospodarczych), na których wykłada się gospodarkę światową, stosunki gospodarcze i polityczne, historię ekonomii i historię gospodarczą. Po książkę sięgać też mogą studenci kierunków historycznych i wydziałów studiów międzynarodowych. Korzystać z niej mogą także nauczyciele akademicy i nauczyciele szkół średnich. Również osoby niezajmujące się na co dzień nauką mogą odnaleźć w tej pracy odpowiedzi na pytania o genezę i znaczenie współczesnych procesów gospodarczych.

Nasza książka obejmuje całość dziejów gospodarki światowej – od starożytności do czasu wybuchu globalnej pandemii w 2020 r. W związku z tym, że zakres czasowy i tematyczny jest bardzo rozległy, skoncentrowaliśmy się na zbadaniu podstawowych trendów, które wystąpiły w gospodarce światowej. Pierwsze rozdziały poświęciliśmy omówieniu gospodarki w okresie starożytności, średniowiecza, odrodzenia i oświecenia, ze szczególnym uwzględnieniem charakterystyki pierwszych ośrodków gospodarczych o znaczeniu międzynarodowym. Głębsza analiza dotyczyła kształtowania się rynku światowego w XIX w. Najwięcej miejsca zajęło ukazanie ewolucji międzynarodowych stosunków ekonomicznych w XX w. i w pierwszych dwóch dekadach XXI stulecia. Skupiliśmy się zwłaszcza na pokazaniu zmian w dochodzie narodowym, produkcji przemysłowej i rolnej, obrotach handlowych oraz na procesach integracyjnych i dezintegracyjnych. Uwzględniliśmy także przesłanki polityczne, ekonomiczne i społeczne, mające decydujący wpływ na rozwój światowej gospodarki.

Książka składa się z czternastu rozdziałów. Treść trzynastu rozdziałów ujęta została w symboliczne ramy czasowe. Wyznaczenie tych ram nie może jednak spowodować, że zapomnimy, iż ewolucja to proces ciągły, mający silne powiązania z poprzednimi i przyszłymi okresami. Dlatego zdecydowaliśmy się na dodanie ostatniego rozdziału podsumowującego.

W rozdziale 1, dotyczącym okresu starożytności (cztery tysiące lat, od około 3500 r. p.n.e. do końca V w. n.e.), skupiamy się zwłaszcza na omówieniu handlu dalekosiężnego oraz pozostałych znaczących osiągnięć najważniejszych centrów gospodarczych świata. Pierwsze przejawy nowoczesnego systemu ekonomicznego można było obserwować w imperium rzymskim; jego kryzys i w końcu upadek (476 r.) spowodował zahamowanie rozwoju gospodarczego na tym obszarze.

² W. Kula *Historia, zacofanie, rozwój*, Warszawa 1983, s. 205.

W rozdziale 2, poświęconym średniowieczu (tysiąc lat, od 500 r. do 1500 r.), kwestie polityczne silnie zazębiają się ze zmianami gospodarczymi. Początek epoki jawi się jako czas niespotykanego chaosu, zwłaszcza na kontynencie europejskim. Jednak o ciągłości procesu rozwoju świadczą choćby dokonania Cesarstwa Bizantyjskiego, Arabów i Chińczyków. Wyznaczenie końca epoki średniowiecznej nastrocza wiele problemów. Najłatwiej za cezurę przyjąć przełomowe wydarzenia w dziejach świata. Koniec XV w. i wyjście na „głębokie morza” jest bardzo znaczące dla gospodarki, ale każda z symbolicznych dat jest równie dobra: 1453 r. – zdobycie Konstantynopola przez Turków, 1492 r. – odkrycie Ameryki przez Kolumba oraz upadek Granady, ostatniego europejskiego bastionu okupowanego przez Arabów, czy 1517 r. – początek reformacji po wystąpieniu Lutra w Wittenberdze.

W rozdziale 3 przedstawiony został okres budowy rynku światowego w ciągu trzech stuleci: XVI, XVII i XVIII. O ile wiązanie nowej epoki z przemianami gospodarczo-społecznymi przełomu XV i XVI w. nie powinno budzić zastrzeżeń, o tyle należy dodać parę słów wyjaśnienia dotyczących końcowej daty tego okresu. I znowu jest to kwestia umowna. Wielu autorów za początek nowej ery w gospodarce uważa połowę XVIII w., czyli tzw. „rewolucję przemysłową”. Faktycznie, przypatrując się relacjom cen zboża, cen ziemi i wysokości renty gruntowej można zaobserwować ich stały wzrost, a równocześnie przyspieszenie wzrostu produkcji rolnej i przemysłowej. Część naukowców uważa jednak, że istotniejsze zmiany dotyczące stopnia światowej integracji gospodarczej nastąpiły dopiero w połowie XIX w.; wtedy właśnie miało miejsce niebywałe przyspieszenie wzrostu gospodarczego nie tylko na kontynencie europejskim. Przyjęliśmy pośrednie rozwiązanie, a mianowicie wzięliśmy pod uwagę przełomowe w dziejach świata wydarzenia polityczno-społeczne, które miały także niebagatelny wpływ na stan gospodarki. W 1776 r. ogłoszono w Filadelfii Deklarację Niepodległości Stanów Zjednoczonych; powstało nowe państwo, które stało się przeciwwagą dla sił europejskich, a jednocześnie zdecydowanie włączyło się w budowę gospodarki światowej. Drugim wydarzeniem o charakterze granicznym w końcu XVIII w. była rewolucja francuska, która zmieniła oblicze Francji; zdobycze rewolucji wykorzystają też w przyszłości inne kraje świata.

Linearność procesów gospodarczych utrudnia wyznaczanie sztucznych ram czasowych, ale ich ustalanie jest niezbędne w badaniach historycznych. O ile XX w. „dostarcza” wiele przełomowych dat w historii gospodarczo-politycznej (początki wojen światowych, upadek „żelaznej kurtyny”), o tyle w XIX w. trudno je ustalić. W rozdziale 4 (1800–1870) omówiono „ostatnią fazę” kształtowania się gospodarki światowej w okresie zwycięstwa idei liberalnych. Początek okresu – 1800 r. jest łącznikiem z poprzednią epoką (ostatni rok XVIII w.). Jednocześnie należy podkreślić, że koniec XVIII i początek XIX w. to czas politycznego chaosu na kontynencie europejskim (rewolucja francuska, wojny napoleońskie, blokady handlowe), który nie sprzyjał stabilizacji gospodarczej. Dopiero po kongresie wiedeńskim (1815 r.) mapa Europy ukształtowała się na dłużej, dlatego też

większość statystyk odnosi się dopiero do roku 1820. Mniejsze problemy napotkamy z „zamknięciem” okresu. Z pewnością przełomowymi wydarzeniami było: na kontynencie amerykańskim zakończenie wojny secesyjnej (1865 r.) oraz upadek gospodarki opartej na niewolnictwie w Stanach Zjednoczonych, a na kontynencie europejskim – zjednoczenie w 1870 r. Włoch, a w 1871 r. – Niemiec; oba państwa pretendowały w przyszłości do miana gospodarczych liderów świata.

Rozdział 5 (1870–1914) jest przełomowy w naszym opracowaniu. Dotychczas zajmowaliśmy się genezą gospodarki światowej i dopiero ten rozdział jest początkiem zasadniczych rozważań. Na przełomie XIX i XX w. nastąpiło bowiem nagromadzenie czynników, które w decydującej mierze przyczyniły się do ukształtowania globalnej gospodarki. Do najważniejszych z nich zaliczyliśmy: międzynarodowy handel, inwestycje zagraniczne, przedsiębiorstwa transnarodowe, stosowanie międzynarodowej waluty złotej, niebывалą migrację ludności oraz rozwój transportu i komunikacji. Wydarzeniem zamykającym okres międzynarodowej integracji gospodarczej był wybuch w 1914 r. pierwszej wojny światowej³.

Rozdział 6 dotyczy lat 1914–1939. Z pewnością rok 1914 jest „naturalnym” przejściem do nowej epoki, w której nad integracją, liberalizmem i globalizacją zaczął dominować protekcyjnizm, interwencjonizm i dezintegracja. Tych tendencji nie przerwało nawet zakończenie w 1918 r. działań wojennych i ustanowienie na konferencji paryskiej nowego ładu politycznego. Z punktu widzenia ekonomicznego, oba te wydarzenia pośrednio przyczyniły się do kryzysu gospodarki światowej. O niepowodzeniu powrotu do stanu sprzed 1914 r. zdecydowała też najgłębsza w dziejach świata depresja gospodarcza, która przypadła na lata 1929–1933; jej konsekwencje trwały aż do końca lat 30. Czy w 1939 r. – początek drugiej wojny światowej – kończą się procesy dezintegracyjne? Oczywiście nie, ale włączenie największego zbrojnego konfliktu światowego do poprzedniego okresu jeszcze bardziej utrudniłoby zrozumienie przemian zachodzących w gospodarce światowej. Ponadto w czasie drugiej wojny światowej pojawiły się inicjatywy, które zdecydowanie zmieniły oblicze globalnej gospodarki już po zakończeniu działań wojennych.

Punktem wyjścia rozważań w rozdziale 7 (1939–1947) jest stan gospodarki światowej przed wybuchem drugiej wojny światowej (1 września 1939 r.). Jeśli pozwala na to stan źródeł statystycznych, to podajemy także dane z 1938 r., a niekiedy nawet z 1937 r. Zasadniczą część rozdziału stanowią problemy gospodarcze związane z drugą wojną światową (1939–1945). Za wydłużeniem okresu analizy o dwa lata przemawiały dwa argumenty. Po pierwsze, w okresie drugiej wojny światowej w pewnych dziedzinach zaistniały potencjalne możliwości przemian, które ujawniły się dopiero po pewnym czasie, w warunkach pokojowych.

³ W. Röpke pisał: „jeśli cokolwiek zasługuje na miano międzynarodowej integracji ekonomicznej, to na pewno jest tym gospodarka światowa, która rozwijała się przed rokiem 1914”. W. Röpke *International Order and Economic Integration*, Dordrecht 1959, s. 226–227.

Po drugie, trudności związane z odbudową i ekonomiczną modernizacją były dodatkowym czynnikiem wpływającym na kierunek rozwoju gospodarki świata. Ponadto odrzucenie w 1947 r. przez kraje socjalistyczne planu Marshalla stało się symbolicznym początkiem „zimnej wojny” między Wschodem i Zachodem.

Szczytowy okres „zimnej wojny” wymagał, według nas, odrębnego potraktowania. Dlatego też w rozdziale 8 (1947–1956) prezentujemy przyczyny oraz pierwsze skutki „rozejścia się” dróg rozwoju Wschodu i Zachodu. Omawiamy też sytuację ekonomiczno-polityczną pozostałych regionów świata, w sprawy których – w mniejszym lub większym stopniu – angażowały się dwa supermocarstwa: Stany Zjednoczone i Związek Radziecki.

Wyznaczenie w drugiej połowie lat 50. i w latach 60. wspólnych ram czasowych dla całego świata z punktu widzenia gospodarki światowej było skomplikowanym zadaniem. Zachód przeżywał czas prosperity trwający do początku lat 70. Lata 60. nazywa się często „złotym okresem” w gospodarce Zachodu, a lata 50. „srebrnym okresem”⁴. Odmienna sytuacja panowała w pozostałych regionach: w bloku socjalistycznym, w budzącej się Afryce, w przeżywających permanentną rewolucję Chinach. Daty graniczne rozdziału 9 (1956–1970) wyznaczają wydarzenia polityczne. Przełom roku 1956 z pewnością jest najbliższy czytelnikowi polskiemu, ale był przyjęty z nadzieją także przez kraje zza „żelaznej kurtyny”. Na słynnym XX zjeździe Komunistycznej Partii Związku Radzieckiego jej I sekretarz Nikita Chruszczow potępił „nadużycia” stalinizmu i odrzucił tezę o nieuchronności trzeciej wojny światowej. Obiecał też krajom satelickim większe swobody w realizacji ich drogi do socjalizmu. Poprawa stosunków między Związkiem Radzieckim i Stanami Zjednoczonymi zakończyła szczytowy okres „zimnej wojny”⁵. Koniec okresu wyznaczają osiągnięcia w podboju Kosmosu. Rywalizację na tym polu Moskwa podjęła w 1957 r., kiedy to wystrzelono pierwszego sztucznego satelitę Ziemi (był to statek bezzałogowy), a wkrótce potem statek z psem o imieniu Łajka na pokładzie. Jednak na Księżycu pierwsi wylądowali Amerykanie: Neil Armstrong i Edwin Aldrin (1969 r.); „wielki krok ludzkości” obserwowano praktycznie na całym świecie. Podobnie było z misją statku Apollo 13 w 1970 r., kiedy to mieszkańcy Ziemi po raz pierwszy mogli „na żywo” oglądać swoją planetę z oddalenia.

Rozdział 10 (1970–1989) dotyczy okresu ostatnich dwudziestu lat politycznego i gospodarczego podziału świata oraz powstania nowego podziału świata na

⁴ Autorzy zachodni często rozszerzają „złoty okres” na czas od wprowadzenia planu Marshalla (1948 r.) do kryzysu naftowego (1973 r.).

⁵ Chruszczow głosił, że jedyna „słuszna” droga rozwoju gospodarczego jest wytyczona przez myśl leninowską. W połowie lat 50. nie było więc mowy o trwałym zbliżeniu bloku socjalistycznego i świata zachodniego. Społeczne niepokoje w Polsce i na Węgrzech w 1956 r. wyraźnie wskazywały na kryzys gospodarki socjalistycznej. Wydarzeniem politycznym 1956 r. był kryzys sueski, w który zaangażowani byli nie tylko lokalni rywale: Egipt i Izrael, lecz także pośrednio mocarstwa atomowe: Stany Zjednoczone, Związek Radziecki, Wielka Brytania i Francja.

bogatą Północ i biedne Południe. Dodatkowymi argumentami przemawiającymi za takim wyborem cezury było wystąpienie na początku lat 70. dwóch niezwykle groźnych dla gospodarki światowej kryzysów: walutowego (1971 r.) i energetycznego (1973 r.). Oba przyczyniły się do długotrwałych perturbacji w gospodarce światowej, trapionej w tym okresie wysokim bezrobociem i nieuregulowaną inflacją. Koniec epoki wyznacza Jesień Ludów 1989 r., która nie tylko umożliwiła likwidację „żelaznej kurtyny”, lecz także państwowemu byłemu bloku wschodniego dała możliwość wejścia na drogę transformacji gospodarczej.

W rozdziale 11 (lata 90. XX w.) staraliśmy się przedstawić zmiany zachodzące w globalnej gospodarce w ostatniej dekadzie ubiegłego stulecia. Ponadto naszym celem było przedstawienie osiągnięć produkcyjnych i technologicznych poszczególnych państw, regionów i kontynentów.

Przypatrywaliśmy się procesom transformacji gospodarczej oraz integracyjnym wyzwaniom, szczególnie mocno ujawniającym się w Europie. Pokazaliśmy kluczowe zagrożenia dla rozwoju gospodarki światowej w końcu drugiego milenium (problemy zadłużenia, ochrony środowiska, czy finansowy kryzys azjatycki w latach 1997–1999).

Rozdział 12 (2000–2010) pokazuje zmiany w gospodarce światowej w pierwszej dekadzie nowego milenium. Obok zwrócenia uwagi na polityczne bariery (ataki terrorystyczne, wojny w Afganistanie i Iraku), rozwój procesów integracyjnych i nasilenie się tendencji globalizacyjnych, przedstawione zostały przyczyny, przebieg i próby walki z globalnym kryzysem finansowym. Kryzys w latach 2008–2010 objął głównie Stany Zjednoczone i kraje europejskie i był najtrudniejszym momentem w historii gospodarczej świata od czasu wielkiego kryzysu lat 30. XX w. (nie uwzględniając oczywiście wojen).

Najbardziej aktualny rozdział 13 (2010–2020) można śmiało określić przewodnikiem po okresie niepewności w gospodarce światowej. Wiele krajów zmagало się jeszcze ze skutkami kryzysu finansowego. Dochodziła do tego polityczna niestabilność (Arabska Wiosna, kryzys migracyjny, Brexit, rządy Donalda Trumpa) i zmaganie ze skutkami zmian klimatycznych. Na koniec dekady w 2020 r. w świat uderzyła pandemia koronawirusa wymuszająca stosowanie nowej polityki gospodarczej, włącznie z decyzjami o czasowych lockdownach. Był to pierwszy globalny kryzys z jednocześnie występującymi dwoma szokami: podaźowym i popytowym.

Sprawdzamy jak w tym czasie radzili sobie liderzy gospodarki światowej, jak rosły w siłę potęgi azjatyckie i jakie strategie rozwojowe wybierały państwa w strefie transatlantyckiej i transpacyficznej.

W 14 – ostatnim – rozdziale przedstawiliśmy tendencje rozwoju gospodarki światowej na przestrzeni dziejów. Podzieliliśmy ten rozdział na dwie części. Pierwsza to *résumé* materiału z poprzednich rozdziałów, mające ułatwić czytelnikowi zrozumienie ewolucji gospodarki na przestrzeni dziejów. Druga to analiza długookresowych trendów zachodzących w gospodarce światowej. Opierając się na dostępnych danych statystycznych usiłowaliśmy pokazać omawiane

tendencje w jak najdłuższej perspektywie czasu, nawet doprowadzając je do trzeciego milenium.

Pisząc tę książkę korzystaliśmy głównie z monografii i syntez. Większość prac, na które się powołujemy, opublikowana została w języku polskim i angielskim, ale korzystaliśmy również z dzieł autorów francuskich, a w kilku przypadkach także niemieckich, włoskich, rosyjskich i czeskich. Za niewątpliwe autorytety naukowe w dziedzinie przemian gospodarki światowej należy, według nas, uznać: Paula Bairocha, Fernanda Braudela, Rondo Camerona, Carlo M. Cipollę, Ralphi Davisa, Erica J. Hobsbawma, Paula Kennedy'ego, Angusa Maddisona, Broadusa Mitchella, Roberta Allena, Alana Beattie'go, Daronu Acemoglu i Jamesa Robinsona. Z polskich prac na wyróżnienie zasługują opracowania Jerzego Ciepiewskiego, Ireny Kostrowickiej, Zbigniewa Landaua, Jerzego Tomaszewskiego (wspólne prace tych czterech autorów), Wojciecha Morawskiego, Władysława Rusińskiego i Janusza Kalińskiego.

Do najcenniejszych materiałów statystycznych zaliczamy te, które są udostępniane przez: Bank Światowy (WB), Międzynarodowy Fundusz Walutowy (MFW), Światową Organizację Handlu (WTO), Organizację Współpracy Gospodarczej i Rozwoju (OECD), instytucje europejskie (EUROSTAT) i amerykańskie (CIA), a także polski Główny Urząd Statystyczny.

Niniejsze wydanie różni się od poprzedniego (2004) przede wszystkim dodaniem nowych rozdziałów uwzględniających zmiany w gospodarce światowej w pierwszych dwóch dekadach XXI w. Obok wstępu, wprowadzono nieliczne poprawki do pozostałych rozdziałów. Uaktualniony (merytorycznie i graficznie) został ostatni rozdział o długotrwałych tendencjach. Tandem autorów się nie zmienił. Nasz udział w tym przedsięwzięciu określiliśmy równo po 50%. Naszą współpracę naukową udało się utrzymać przez ćwierć wieku. To jest dowód trwałości instytucjonalnej. Obserwowanie zmian w gospodarce światowej w całym procesie historycznym, a szczególnie w ostatnim ćwierćwieczu było dla nas zajęciem fascynującym. Mamy nadzieję, że także dla tych, którzy po tę książkę sięgną.